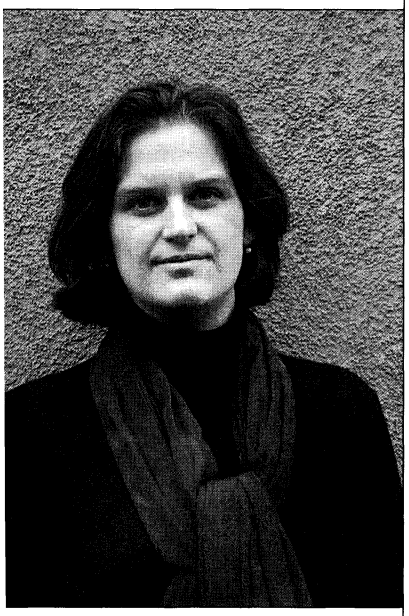

Seksualisert vold i krig — antakelser og utfordringer

av Inger Skjelsbæk

Inger Skjelsbæk er forsker ved Institutt for Fredsforskning i Oslo (PRIO). Utdannet Cand. Polit.i psykologi fra NTNU, Trondheim i 1996. Jobber med en Dr. Polit. grad om seksualisert vold under krigen i Bosnia-Herzegovina. Var i 2002/2003 gjesteforsker og Fulbright Stipendiat ved Institute for Slavic, East European and Eurasian Studies (ISEEES) ved Univ. of California, Berkeley.

FREDS- OG KONFLIKTFORSKNINGEN sprang ut fra sosiologien men har likevel vært mest påvirket av statsvitere, historikere og økonomer. Disse disiplinene har fokusert på analyseenheter som nasjoner, stater og allianser og har tradisjonelt vært svært mannsdominerte. Kvinne- og kjønnsforskningen har vært sterkt påvirket av sosiologer, psykologer og humanister. Dette er fag-disipliner som tradisjonelt har vært kvinnedominerte. Sosiologien og psykologien har tradisjonelt fokusert på analyseenheter som sosial klasse, familien og individer. Kvinneforskningens inntreden i freds- og konfliktforskningen har derfor ført med en revurdering av sentral konsepter og forståelsesrammer innen den tradisjonelle forskningen og samtidig ført til at nye temaer har blitt satt på dagsordenen.

Temaet 'seksualisert vold i krig' er et eksempel på et slikt felt. Det er et understudert tema til tross for at vi vet at det har forekommet i uminnelige tider. Så fort man begynner å analysere spørsmål om fred og konflikt ut fra et kjønnsperspektiv dukker dette temaet opp svært raskt. Kvinner i konfliktområder frykter seksualiser vold ikke bare på grunn av volden i seg selv, men også på grunn

av den skamfølelse som ofte følger med. Jeg vil i det følgende redegjøre for ulike innfallsvinkler innenfor denne forskningen og avslutte med en diskusjon om implikasjonene av disse.

Seksualisert vold i krig

Oppmerksomheten omkring bruken av voldtekt og andre former for seksualisert vold i krig har økt betraktelig på 1990-tallet. Det er særlig opplysningene om masse-voldtekter under krigen i Bosnia som har gjort at man nå har begynt å tenke annerledes om dette krigsfenomenet. Voldtekt og andre former for seksualisert vold anses ikke lenger bare som en konsekvens av krig i sin alminnelighet men betraktes nå også som et våpen. Denne formen for vold har altså blitt en integrert del av en krigsstrategi, noe krigene i Bosnia og Rwanda er de klareste eksemplene på.

I en studie jeg foretok i 1998 (se Skjelsbæk, 2001), hvor jeg samlet litteratur om seksualisert vold i krig, fant jeg at ut av 140 publikasjoner var hoved-delen publisert i perioden 1993 til 1995, dvs. under krigen i Bosnia. 58% av publikasjonene var forfattet av kvinner14% var av menn, 4 % var av menn og kvinner og 24% var av ikke navngitte personer (dvs. det var mest diverse organisasjoner som rapporterte om denne typen vold). Studien i seg selv var en ganske vanskelig prosess for det er ingen åpenbare tidsskrifter eller fagfelt som har dette som hovedfokus slik at innsamlingen av litteratur var relativt famlende. Jeg hadde derfor ikke veldig strenge kriterier for utvelgelse, men ønsket primært å se på litteratur som var skrevet på 1990 tallet og som var hele eller delvis systematiske analyser og oversikter. Rene avisreportasjer var derfor utelukket. Det viste seg at det var relativt lett å finne litteratur om krigene på Balkan, men overraskende vanskelig å finne litteratur om konflikter i afrikanske lender. Fra Asia var det en stor menge litteratur som fokuserte på den såkalte "comfort-women" systemet. Dette var et system iverksatt av den Japanske okkupasjonsmakten under 2.verdenskrig hvor man lokket og også kidnappet kvinner fra de områdene Japanerne hadde okkupert og holdt kvinnene som sex-slaver for Japansek soldater. Dette systemet ble, paradoksalt nok, iverksatt for å hindre at Japanske soldater skulle voldta lokale kvinner i okkupasjonsområde og det var også en tanke om at man ved å organisere tvungen prostitusjon også ville ha bedre kontroll med smitte av kjønns-sykdommer. Litteraturen fra Latin-Amerika er noe eldre enn den andre litteraturen. Her måtte jeg fravike fra mitt ønske om å bare ha litteratur fra 1990-tallet og måtte ta med noe fra slutten av 1980-tallet. Denne litteraturen forteller om seksualisert vold som en del av forskjellige torturmetoder under f.eks. avhør.

Hoved-delen av litteraturen fokuserer som sagt på Bosnia-konflikten, men innenfor dette feltet var det liten konsensus om omfang og implikasjoner. I en artikkel fra 1998 illustrerer Olujic denne forvirringen ved å vise til forskjellige beregninger både nasjonale og internasjonale organer har fremsatt. Hun forklarer at Bosniske myndigheter i slutten av 1992 offentliggjorde en beregning som viste at 14,000 kvinner var blitt voldtatt (ibid., s. 40). Videre, siterer hun en rapport fra det Europeiske Fellesskap (EF)

som i desember 1992 anslo at antall kvinner av muslimsk etnisitet som hadde blitt voldtatt av bosnisk serbiske soldater var 20,000. Til slutt viser hun til det bosniske innenriksministeriet som anslår antall voldtatte kvinner til å være rundt 50,000. Denne forvirringen kan også finnes i andre artikler og rapporter om bruken av denne typen vold under Bosnia konflikten (se for eksempel *Human Rights Watch* 1992; 1993; 1995; *Amnesty International* 1993; 1995; og *United Nations* 1993; 1994).

Forvirring til tross, den store oppmerksomheten mot seksualisert vold som den Bosniske konflikten bar med seg har vært viktig i tilnærmingen til konflikter som har kommet etterpå. I denne sammenheng kan nevnes folkemordet i Rwanda i 1994, Kovoso-konflikten i 1998 og Øst-Timor i 1999 hvor historier om voldtekt og ikke minst politiseringen av denne typen vold, preget nyhetsbildet i langt større grad enn hva man hadde sett før Bosniakonflikten.

Det er derfor legitimt å spørre seg hva det var som gjorde at vi ble så oppmerksomme på denne typen vold i krigen i Bosnia. Var det en uvanlig utstrak bruk av voldtekt under konflikten eller var det tilskuerne til mareritte som var annerledes? Det er umulig å stadfeste i hvilken grad bruken av voldtekt under konflikten var større enn hva man har sett i tidligere, sammenliknbare konflikter. Det finnes rett og slett ikke tallmateriale som kan brukes som sammenlikningsgrunnlag. Det vi kjenner til av dokumentasjon av seksuelle overgrep fra tidligere konflikter begrenser seg ofte til vitneutsagn fra ofrene flere tiår etter konfliktens slutt. Krigen i Bosnia skjedde midt i hjertet av Europa, dvs. geografisk og kulturelt mye nærmere menneskene som rapporterte om den. Vi var med andre ord nærmere begivenhetenes sentrum og kanskje var det derfor det ble såpass stor fokus på voldtektshistoriene. Den nye forståelsen av fenomenet seksualisert vold i krig som vokste frem med konflikten i Bosnia må også ses i sammenheng med et stor antall kvinner som både rapporterte om konflikten, arbeidet med ofrene og analyserte situasjonen. Spørsmålet er hvorledes dette fenomenet ble konseptualisert i den faglitteraturen som vokste frem.

Ulike forståelser

Effekten av voldtekt vil være sterkt kulturbetinget og vil dermed variere fra konflikt til konflikt. Basert på vitneutsagn fra Bosnia, kjenner vi til at soldater har blitt beordret til å voldta. Hvor systematisk dette har vært og hvor høyt opp i hierarkiet ordren kommer fra vet vi lite om, men det er åpenbart at overgriperne har valgt denne volden fordi det rammer ofrene på en måte som er forskjellig fra bruken av andre typer krigsvåpen og vold i krig. For bedre å kunne forstå hvordan voldtekt og seksualisert vold virker ødeleggende må vi derfor vite mer om konfliktene disse fenomenene opptrer i.

Det mest karakteristiske ved 1990-tallets kriger er at de dreier seg mer om identitet enn ideologi. Dette har konflikten i Bosnia vist med stor tydelighet. *Identitet* av forskjellig art blir bestemmende for hvilken side i konflikten man havner på. Identitet er ikke bare bestemt av hvordan man ser på seg selv, men er også i stor grad bestemt av hvordan andre ser på deg. Når voldtekt og seksualisert vold blir brukt som

våpen i en konflikt er det fordi denne formen for vold først og fremst rammer noe sentralt ved identiteten til ofrene. De som 'designer' konflikten enten de er politiske eller militære ledere, har kunnskap om hvordan identiteten til motstanderen i den gitte konfliktsituasjonen kan manipuleres og ødelegges. Det er de som vet hvor effektivt bruken av voldtekt og seksualisert vold kan være.

Det er ingen tvil om at kvinner utgjør majoriteten av ofrene, selv om menn også rammes. Det er den etniske, religiøse eller politiske identiteten, koblet med kjønnsidentitet, som gjør at kvinner er særlig utsatt. Forholdet mellom menn og kvinner varierer fra kultur til kultur, men det er universelt at kvinner er de biologiske bærere av et gitt samfunn gjennom å føde barn. I barneoppdragelsen har også kvinner en sentral rolle som overfører av kulturelle verdier, normer og skikker, selv om de ikke er helt alene om denne oppgaven. Reaksjonene i forhold til den voldtatte kvinnen vil derfor påvirke det biologiske og kulturelle grunnlaget for den gitte gruppen og det er her vi nærmer oss en forståelse av sammenhengen mellom voldtekt og krigstaktikk.

Forskningen på seksualisert vold i krig er på langt nær enstemmig i forståelsen av *hva* fenomenet egentlig er og *hvordan* det fungerer som et våpen i krig. Ved å stille spørsmålet om hvem som er målgruppen for volden og hva den ønskete effekten av volden synes å være, er det mulig å kategorisere litteraturen innen forskjellige epistemologier som dermed synliggjøre hvor kontroversene går. Disse konseptualiseringene er i stor grad inspirert av og basert på Harding's (1986; 1991) feministiske epistemologier. Disse espitemologiene synliggjør forskjellige forståelsesrammer for kjønnsidentitet og kjønnsrelasjoner. Skjematisk ser denne konseptualiseringen slik ut:

Tre konseptualiseringer av forholdet mellom seksualisert vold og krig

Konseptualiseringer	I	II	III
Epistemologier	Essensialisme	Strukturalisme	Sosial konstruksjonisme
Empirisk fokus	Alle kvinner	Utvalgte kvinner	Utvalgte menn og kvinner
Argument	Kvinner i krigssonen er utsatt for seksuelle overgrep for å befeste militaristisk maskulinitet	Kvinner i krigssonen er utsatt for seksuelle overgrep for å angripe den etniske, religiøse eller politiske gruppen hun tilhører.	Kvinner i krigssonen er utsatt for seksuelle overgrep for å maskulinisere overgriperen og feminisere offeret.

(Fra Skjelsbæk, 2001)

I:

Innenfor den *essensialistiske* forklaringsmodellen anses alle kvinner i krigssonen som potensielle ofre for seksuell vold fordi hensikten med volden er å manifestere militaristisk maskulinitet mer enn å ramme de aktuelle kvinnene. Innen denne tankemåten argumenteres det for at i patriarkalske samfunn vil seksualisert vold være en måte å befeste hierarkiske maktrelasjoner mellom menn og kvinner. Den essensialistiske tilnærmingen er tiltalende fordi den evner å forklare hvorfor både serbiske, kroatiske, muslimske og andre kvinner var mer utsatt for seksuelle overgrep under den Bosniske konflikten enn i fredstid. Det er imidlertid et problem at denne forklaringsmodellen ikke evner å klargjøre hvorfor det er slik at det i konfliktområder, slik som i Bosnia, er enkelte grupper av kvinner som er mer utsatt for overgrep enn andre. Dette problemet knytter seg til selve konseptualiseringen av patriarkatet som anses som menns overlegenhet over kvinner. Dermed inkluderes ikke etniske, politiske og religiøse aspekter i forståelsen av forholdet mellom kjønnene i krigssonen. Videre tegner denne konseptualiseringen et bilde av menn som iboende seksuelt aggressive og det er selve krigssituasjonen som muliggjør frislipp av disse driftene. Eksponenter for denne tankegangen er forfattere som Brownmiller (1991 [1975]) og MacKinnon (1994).

II:

Innenfor en strukturalistisk tilnærming til fenomenet seksualisert vold i krig vil man lettere kunne koble etniske, religiøse og politiske identiteter med maskulinitet og femininitet og dermed synliggjøre hvorfor noen kvinner er mer utsatt for seksuelle overgrep enn andre i krigssonen. Samtidig nyanserer man forståelsen av patriarkatet ved at det ikke lenger kun er menns overlegenhet overfor kvinner, men menn som tilhører en gitt etnisk/religiøs/politisk gruppe som har makt og kontroll over kvinner tilhørende en annen etnisk/religiøs/politisk gruppe.

Kvinnene som er mest utsatt for seksuelle overgrep er de som befinner seg i en situasjon hvor patriarkalske kjønnsrelasjoner er aksentuert og kvinnene anses som bærere av en sosio-kulturell identitet som er en annen enn overgriperens. Det som gjør at denne konseptualiseringen bedre evner å forklare hvorfor det er enkelte grupperinger av kvinner som er mer utsatt for seksuelle overgrep enn andre er at den setter kvinnens erfaringer i fokus og søker å skape en forståelse av hva det er ved det kvinnelige offeret som gjør henne sårbar for denne typen vold. Noe av problemet, slik enkelte teoretikere har pekt på, er imidlertid at man dermed skaper et hierarki av voldtekter i krigssonen hvor noen faller inn under internasjonal rett og lovgivning og andre ikke. Nordstrom (1996, s. 156) summerer det slik: "by distinguishing qualitatively between 'genocidal' rape in war and 'everyday' rape, the latter is both 'normalized' and made less significant than wartime rape".

Et annet problem er at denne konseptualiseringen ikke forklarer hvorfor menn også er utsatt for denne typen vold fordi grunnforståelsen av patriarkatet fremdeles er basert på et strukturalistisk hierarki forhold mellom menn og kvinner. Den tydeligste eksponenten for den

strukturalistiske tankegangen er Allen (1996) som hevder at "Any rape threatens reproducion because it makes survivors damaged goods in a patriarchal system that defines woman as man's possession and virgin woman as his most valuable asset" (ibid, s. 96).

III:

Innen en sosial konstruksjoniskisk tilnærming anses ikke lenger patriarkatet for å være naturgitt (essensialistisk) eller strukturelt betinget (strukturalistisk), men som konstruert gjennom kontinuerlige forhandlingprosesser. Denne forklaringsmodellen utvider konseptualisering I og II ved at den anerkjenner at kvinner uansett etnisk/religiøs/politisk tilhørighet er mer utsatt for seksuelle overgrep i krigssonen enn menn. Samtidig anerkjenner den at etniske/religiøse/poltiske tilhørigheter vil gjøre enkelte kvinner mer sårbare for denne typen vold enn andre. Denne konseptualiseringen er imidlertid forskjellig fra de to foregående ved at maktforholdet mellom overgriper og offer anses som en transaksjonsprosess av identiteter hvor overgriperen maskuliniseres og offeret feminiseres.

Maskuliniseringen av overgriperen gir makt, mens feminiseringen av offeret skaper avmakt. Således evner denne forklaringsmodellen å skape en forståelse av relasjonen mellom etnisitet/religion/politikk/kjønn og makt som utspiller seg mellom overgripere og ofre. Denne gjennomgangen har vist at det er den sosialkonstruksjonistiske tilnærmingen som best forklarer den mest komplekse virkeligheten, nemlig at menn og kvinner kan være ofre.

I kjølvannet av denne konklusjonen åpnes det også for at menn og kvinner kan være potensielle overgripere. Kvinner som kjente til overgrepene og var med å tilrettelegge for at de kunne finne sted under konflikten i Bosnia må jo også regnes som medansvarlige overgripere. De tydeligste eksponenter for denne tankegangen er Zarkov (1997) og Meznaric (1994).

Konklusjon

Beskrivelser av seksualisert vold i en konfliktsammenheng er unektelig også beskrivelser av kvinner som *ofre*. Men, som den siste konseptualiseringen viser kan også konstellasjonen overgriper/offer gå på tvers av kjente kjønnsrelasjoner. Biljana Plavsic, som var vise-president i den selv-proklamerte serbiske delstaten i Bosnia under krigen var for eksempel indirekte og direkte delaktig i folkemord og er nå tiltalt i den internasjonale straffedomtoslen for det tidligere Jugoslavia (ICTY). Dette er et eksempel på at kvinner også kan være overgripere.

Når det gjelder offerrollen er det også viktig å poengtere at dette ikke nødvendigvis er en altoppslukende identitet selv for kvinner som har blitt utsatt for seksuell vold i krig. I samtaler med kvinner som har opplevd denne formen for vold under krigen i Bosnia har jeg møtt flere kvinner som vil fremheve at de først og fremst er overlevende i motsetning til mannen og sønnen som kanskje har blitt drept. I 1994 ble det også formulert en *fatwa* av de muslimske overhodene i Bosnia som sa at kvinner som var blitt utsatt for denne typen vold ikke skulle anses som stigmatisert ofre, men som overlevende krigere og

for mange Bosniere har dette vært svært viktig i måten disse kvinnene har blitt tatt hånd i sine lokalsamfunn og familier i ettertid.

Mye av feminisme-kritkken mot rådende konfliktteorier som vokste frem på 1990-tallet, hadde nettopp essensialistiske eller strukturalistiske forståelser av kjønnsrelasjoner som premiss. Innenfor denne kritikken fremsto argumentet at kvinnelige synspunkter bar med seg et større fredspotensial enn menn. En integrering av kvinners synspunkter og refleksjoner omkring krig og konflikt ville, antok man, føre til mer fredelige løsninger på voldelige konflikter. Argumentet var vekselvis at dette ligger i kvinnenes natur (hun er iboende fredelig fordi hun føder barn) og/eller hennes erfaringsgrunnlag som offer (kvinner vil unngå krig fordi de er de oftest er ofrene i krigen). Men, dette er langt fra den fulle sannhet om kvinners krigserfaringer og/eller bidrag til forståelse av krigens mangfold slik denne artikkelen har vist. Kvinner kan også være pådrivere for konflikt gjennom politisk engasjement, oppdragelse av barn og egen deltakelse i militære enheter.

Det er derfor en stor utfordring for kvinne- og kjønnsforskningen å bidra med empiriske studier slik at vi kan utvikle analysemodeller som nyanserer den binære opposisjonen mellom kvinner/fredelighet/offer vs. menn/krigerskhet/overgriper.

★ Referenser

Allen, B. (1996) *Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Amnesty International (1993) *Bosnia Herzegovina: Rape and Sexual Abuse by Armed Forces*. Amnesty Report, January 1993. AI Index: Eur 63/01/93, Distr.: Sc/Po/Co

Amnesty International (1995) *Human Rights are Women's Right*. London: Amnesty International.

Brownmiller, S. (1991 [1975]) *Against Our Will: Men, Women and Rape*. Penguin Books.

Copelon, R. (1995) "Gendered War Crimes: Reconceptualizing Rape in Time of War", s 197-214 i Peters, J. & Wolper, A. (red) *Women's Rights Human Rights* New York: Routledge.

Harding, S. (1986) *The Science Question in Feminism*. Milton Keynes: Open University Press.

Harding, S. (1991) *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Human Rights Watch (1992) "War Crimes in Bosnia" Volume I, United States of America: Human Rights Watch, August 1992.

Human Rights Watch (1993) "War Crimes in Bosnia" Volume II, United States of America: Human Rights Watch, April 1993.

Human Rights Watch (1995) "The Human Rights Watch Global Report in Women's Human Rights". United States of America: Human Rights Watch, August 1995.

MacKinnon, C. (1994), "Turning Rape into Pornography: Postmodern Genocide", s 73 –81 i Stiglmayer, A. (red) *Mass Rape: The War against Women in Bosnia-Herzegovina*. London: Univ. of Nebraska Press.

Meznaric, S. (1994) "Gender as an Ethno-Marker: Rape, War and Identity in the Former Yugoslavia" i Moghadam, V. M. (red) *Identity Politics and Women: Cultural Reassertion and Feminisms in International Perspective*.

Nordstrom, C. (1996) "Rape: Politics and Theory in War and Peace", *Australian Feminist Studies*, 11 (23): 147-162.

Olujic, M. B. (1998) "Embodiment of Terror: Gendered Violence in Peacetime and Wartime in Croatia and Bosnia-Herzegovina", *Medical Anthropology Quarterly* 12 (1): 31-50

Skjelsbæk, I. (2001) "Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship", *European Journal of International Relations* 7 (2): 211-237.

United Nations Economic and Social Council (ECOSOC) (1993) *Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia. Report submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights.* 10 February 1993, E/CN.4/1993/50.

United Nations Economic and Social Council (ECOSOC) (1994) *Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia. Report submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights.* 21 February 1994, E/CN.4/1994/110.

Zarkov, D. (1997) "War Rapes in Bosnia: On Masculinity, Femininity and Power of the Rape Victim Identity", *Tijdschrift voor Criminologie* 39 (2): 140 - 151.

Ny bok från Boréa

Kritiken mot den svenska asylpolitiken återkommer allt oftare i den politiska debatten. Vem har ansvaret för att lagtolkningen överensstämmer med riksdagens intentioner? Vad är det som händer när asylärenden prövas? Hur styrs asylprövningen och beredningen av enskilda asylärenden?

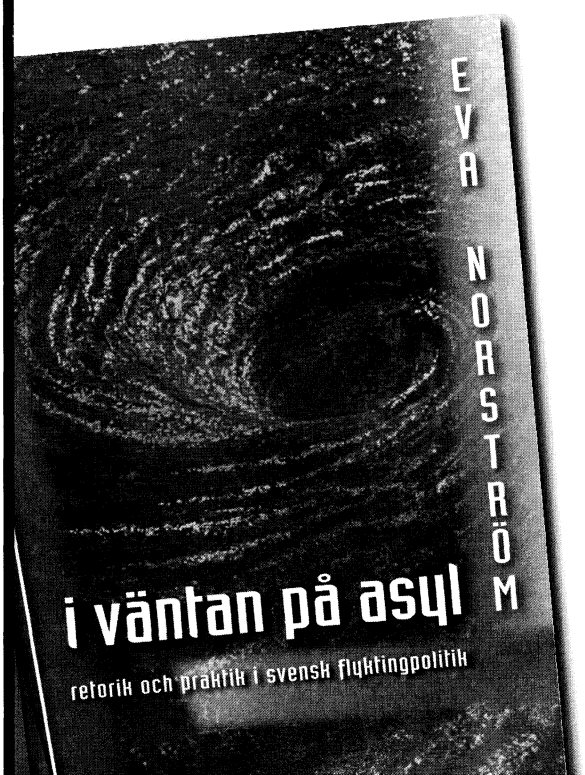

Eva Norström har analyserat prövningen av asylärenden i dagens Sverige. Genom en detaljerad granskning av ett enskilt asylärende visar hon hur lagtolkarens arbetsmiljö och beslutsfattandets praktiska hantverk på avgörande vis inverkar på asylpolitikens tillämpning.

"Att följa lagen" är en komplicerad process som går långt utöver "att kunna lagen". Gränsdragningsproblem uppstår oavbrutet och måste hanteras både på individuell och kollektiv nivå.

I tomrummet mellan ett ja eller ett nej till asyl riskerar flyktingpolitikens goda målsättningar att omsättas i en inhuman praxis.

Beställ den idag! www.borea.nu